

BRIGITA SPEIČYTĖ

Istorija aristokratės akiratyje: Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel- Gufjė istoriniai romanai

Anotacija: Straipsnyje aptariami lituanistikoje netirti Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878) istoriniai romanai, apibrėžiant autorės kūrybinės biografijos ir bendruosius žanrinės problematikos kontūrus – romanų komunikacinį pobūdį, istorijos reprezentacijos specifišką, romanuose atskleistą senojo elito tapatybės ir jos kaitos refleksiją. Dėmesys skiriamas visų pirma tiems autorės romanams, kurie buvo išversti iš prancūzų į lenkų, vėliau – ir į lietuvių kalbą, vadinasi, įtraukti į Lenkijos ir Lietuvos literatūrinį diskursą. Kadangi autorė kaip rašytoja nėra pakankamai aptarta lietuvių mokslinėje ir mokslo populiarinimo literatūroje, o jos kūrybos pristatymuose yra įsivėlę netikslumų, straipsnio pabaigoje pateikiamas jos kūrinių sąrašas.

Raktažodžiai: istorinis romanas, literatūrinė saviprojekcija, aristokratinis etosas, tapatybė, modernybė.

Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė (Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878)¹ į istoriją įėjo kaip 1812 m. epochos liudininė, atsiminimų apie Rusijos ir Prancūzijos imperatorius autorė. Lietuvos kultūrinėje spaudoje ji pristatyta prieš keturis dešimtmečius², bet šia asmenybe plačiau susidomėta palyginti neseniai, kilus istorinės Lietuvos elito kultūrinės atminties rekonstrukcijos bangai. Anelės Butkuvienės per apsirikimą

-
- 1 Lietuvių viešajame diskurse vyrauja tendencija vartoti tik mergautinę rašytojos pavardę. Tačiau kaip rašytoja S. Tyzenhauzaitė debiutavo tais pat 1818 m., kai ištekėjo ir priėmė vyro pavardę. Tiesa, pirmasis jos romanas buvo publikuotas anonimiškai, tačiau visus likusius leidinius ji pasirašė de Šuazel-Gufjė pavarde, kartais nurodydama ir mergautinę (žr. „Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrinių sąrašą“ straipsnio pabaigoje). Dėl to adekvatu, kalbant apie šią asmenybę kaip rašytoją, vartoti dvigubą jos pavardę. Toliau straipsnyje minint (ne cituojant) autorės kūrinius, jų bibliografinės nuorodos, pateiktos sąrašė, nekartojamos.
  - 2 Isakas Kaplanas, „Platelių Valteris Skotas“, *Pergalė*, 1975, Nr. 8, p.156–165.

tituluota „pirmąja moterimi rašytoja, kilusia iš istorinės Lietuvos“³, Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė publiką vis dėlto intriguoja veikiau savo biografija,

- 3 Anelė Butkuvienė, „Sofija Tyzenhauzaitė“, in: Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną*, vertė Liucija Baranauskaitė ir Virgijus Baranauskas, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004, p. 162. Trūkstant S. Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė literatūrinio palikimo tyrimų, rašytojai neadekvačiai suteiktas pirmumo titulas pasklido viešajame diskurse, nekritiškai pradėtas varijuoti įvairiuose mokslo, mokslo populiarinimo, publicistikos tekstuose; plg: „pirmoji moteris rašytoja istorinėje Lietuvoje“ (Danguolė Želvytė, „Tik mūsų žurnale: Pirmoji Sofijos de Šuazel-Gufjė knyga“, in: *Žemaičių žemė*, 2015, Nr. 4, p. 67, prieiga internetu: http://samogitia.mch.mii.lt/ZZ_2015_4/ZZ_2015_Nr4_67_68.pdf [žiūrėta 2020 07 29]); „Pirmoji moteris rašytoja iš istorinės Lietuvos“ (Giedrius Kujelis, „Rokiškio dvaro įtaka Lietuvos kultūrinei, politinei ir ekonominei raidai. XVII a. pabaiga – XIX amžius“, in: *Lietuvos muziejų rinkiniai: XIX mokslinė konferencija „Dvarų kultūra Lietuvos muziejuose“*, 2016, Nr. 15, p. 19, prieiga internetu: <http://museums.lt/wp-content/uploads/2016-2lietuvos-muzieju-rinkinai-internetui.pdf> [žiūrėta 2020 07 29]); „Pirmoji moteris rašytoja iš Lietuvos“ (Jovita Vaitkutė, „Platelių dvaras: ūkinės raidos bruožai XIX a.: magistro darbas“, Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, prieiga internetu: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/34796> [žiūrėta 2019 07 19]); „pirmoji moteris romanų rašytoja istorinėje Lietuvoje“ (Ugnius Antanavičius, „Lietuvos grafitė, kuri sužavėjo patį imperatorių Napoleoną: 7 įdomūs faktai apie S. Tyzenhauzaitę“, *www.15min.lt*, 2018 11 03, prieiga internetu: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/lietuvos-grafite-kuri-suzavejo-pati-imperatoriui-napoleonui-7-idomus-faktai-apie-s-tyzenhauzaitę-285-1045534> [žiūrėta 2019 07 19]), „...est considérée comme la première femme écrivain de Lituanie“ (Gilles Dutertre, „La famille de Choiseul-Gouffier et la Lituanie“, in: *Le Blog de Gilles: La Lituanie, la Lettonie, l'Estonie et leurs environs, vus par un retraité français, amateur d'histoire*, prieiga internetu: <http://gillesenlettonie.blogspot.com/2015/08/la-famille-de-choiseul-gouffier-et-la.html> [žiūrėta 2020 07 17] ir pan. Kai kuriais atvejais šis pirmumas motyvuojamas autorės vartota prancūzų kalba, esą ji buvo „pirmoji moteris rašytoja iš Lietuvos, kūrusi prancūzų kalba“ (Violeta Lakštauskienė, *Moteris architektė: Profesinio išsilavinimo ir veiklos raida, Mokslas – Lietuvos ateitis*, 2015, t. 7, Nr. 1: K. Šešelgio skaitymai, p. 81); „pirmoji prancūziškai rašiusi moteris iš istorinės Lietuvos“ (Reda Milaknienė, „Sofijos Tyzenhauzaitės ryšiai su Lietuva“, *Gimtas Rokiškis*, 2016 05 10, prieiga internetu: <https://www.grokiskis.lt/kalbame-strazdelio-kalba/sofijos-tyzenhauzaites-asmenybe-ir-ryšiai-su-lietuva> [žiūrėta 2019 07 19]). Tačiau toks apibūdinimas stokoja istorinio ir loginio pagrindo – kadangi nėra žinoma, ar būta antrosios, trečiosios ir t. t. rašytojos pagal tokią klasifikaciją, ar apskritai galime išskirti tokį reiškinį kaip moterų (ar vyrų) kurta Lietuvos literatūra prancūzų kalba, šis teiginys yra klaidinantis. Jei jau reikšmingi pirmumo titulai, jie tenka kur kas anksčiau kūrusioms Radvilų giminėms moterims – pirmąja istorinės Lietuvos moterimi rašytoja laikytina Uršulė Višnioveckytė-Radvilienė (Franciszka Urszula z Wiśniowekich Radziwiłłowa, 1705–1753); pirmoji istorinio romano (taip pat – gotikinės prozos) autorė – Ona Radvilaitė-Mostovskienė (Anna Barbara Olimpia z Radziwiłłów Mostowska, apie 1762 – apie 1811).

kurios ryškų epizodą atskleidė atsiminimuose (dėl to pati yra tapusi istorinio romano heroje⁴).

Daugiausia darbo gaivinant rašytojos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė palikimą Lietuvoje yra įdėjusi Danutė Mukienė, Regionų kultūrinių iniciatyvų centro vadovė. Jos pastangomis 2004 m. pasirodė *Reminiscencijų apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną* vertimas į lietuvių kalbą, imtasi ir romanų – po dvejų metų publikuota *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje* (šis vėlyvojo rašytojos kūrybos laikotarpio romanas pasirinktas greičiausiai dėl to, kad jo veiksmas daugiausia vyksta Žemaitijoje, Platelių dvare). Išverstas debiutinis autorės romanas *Lenkas Santo Domingo saloje, arba Jaunoji kreolė*, paskelbtas seriale forma žurnale *Žemaičių žemė* (2014–2016). Mukienės kuriamoje interneto svetainėje *Žemaičių žemė*⁵ neseniai tapo prieinami *Reminiscencijų* ir romano *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje* vertimai, ketinama tokiu būdu paskelbti ir romaną *Lenkas Santo Domingo saloje, arba Jaunoji kreolė*, imtasi versti ir likusią autorės kūrybą. Kaip preromantizmo prozos pavyzdys *Lietuvos literatūros antologijoje* (2016) pateiktas autorės istorinio romano *Barbora Radvilaitė* fragmentas. Vis dėlto Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė grožinė kūryba skaitančiosios lietuvių publikos buvo sutikta tylomis; be Ramunės Bleizgienės, Irenos Buckley straipsnių, skirtų *Reminiscencijoms*⁶, kiti rašytojos tekstai nesulaukė lietuvių literatūrologų dėmesio.

Taigi Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, išleidusi aštuonias knygas, kurių kelios dar autorės gyvenimo metais buvo išverstos ne tik į lenkų, bet ir į vokiečių, italų kalbas, liko literatūros istorijos parašėse su viena atsiminimų knyga tarsi tik patvirtindama dėsningumą, kad modernybės epochos pradžioje moterims įsirašyti į istoriją individualiomis kūrybinėmis pastangomis buvo kur kas sunkiau, nei patekus į galingų, įtakingų vyrų dėmesio lauką. Lituaniškoje tokią autorės kūrybos recepciją lėmė bendra kitakalbio Lietuvos literatūros paveldo įsisavinimo būklė – jo tyrimai, įsibėgėję pastaraisiais dešimtmečiais, vis dar nepasiekė kai kurių sričių, pavyzdžiui, šiuo atveju aktualių istorinio romano ištakų XIX a. pradžioje⁷. Tyzenhauzaitė de

4 Gina Viliūnė, *Imperatoriaus meilužė*, Vilnius: Alma littera, 2016.

5 *Žemaičių žemė*, prieiga internetu: <https://zemaitiuzeme.lt/> [žiūrėta 2020 07 13].

6 Ramunė Bleizgienė, „Rašanti moteris istoriniame maskarade“, *Metai*, 2007, Nr. 6, p. 100–109; Irena Buckley, „Les traces de la France dans la littérature de voyage Lituanienne“, *Darbai ir dienos*, 2011, t. 55, p. 127–140.

7 Šio žanro raidą lietuvių literatūroje apibendrinęs Giedrius Viliūnas studijoje *Lietuvių istorinis romanas* (Vilnius: Mokslas, 1992) tyrimą pradeda nuo Vinco Pietario *Algimanto*. Tai tebėra vyraujantis požiūris, kuris lemia, jog lietuvių istorinio romano tyrimai telkiasi į XX a.

Šuazel-Gufjė buvo pristatyta lenkų istorinio romano pradmenų panoramoje, tačiau taip pat nėra sulaukusi nuodugnesnių (monografinių) polonistų tyrimų⁸. Tad šio straipsnio tikslas – įtraukti Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istorinius romanus į lituanistinį akiratį apibrėžiant autorės kūrybinės biografijos ir bendruosius žanrinės problematikos kontūrus – romanų komunikacinį pobūdį, istorijos reprezentacijos specifiką, jos ryšį su rašančiosios moteriškąja bei socialine tapatybe. Šiam ryšiui straipsnyje skiriamas specialus dėmesys: istorinio romano žanras sociokultūriniu požiūriu vertinamas kaip tapatybės, jos kaitos refleksijos „įrankis“, leidžiantis apčiuopti autorės kuriamame istorijos pasakojime artikuliuojamą senojo Lenkijos ir Lietuvos visuomenės elito – aristokratijos – savivokos būklę modernizacijos epochoje ir jos motyvuojamą istorinio žinojimo modusą (*mode of knowledge*)⁹, kuris sudaro šios autorės istorinių romanų savitumą. Laikantis požiūrio į autorės kūrybą iš Lietuvos literatūros konteksto, dėmesys bus telkiamas į tuos romanus, kurie buvo išversti į lenkų, vėliau – ir lietuvių kalbą, vadinasi, įtraukti į Lenkijos ir Lietuvos (lietuvių) literatūrinį diskursą.

Autoriniai žanro pasirinkimo motyvai

Intensyviausias Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrybos laikotarpis – XIX a. 2–3 deš.¹⁰ – neatsitiktinai sutampa su istorinio romano išpopuliarėjimo Europoje, intensyvių estetinių žanro inovacijų metu, siejamu visų pirma su Walterio Scotto istorinių romanų literatūriniu reiškiniu. Vis dėlto lenkų literatūros istori-

---

Tiesa, Tyzenhauzaitę de Šuazel-Gufjė kaip istorinio, ir netgi „skotiškojo“, romano pradininkę Lietuvoje (nors tai literatūros istorijos požiūriu nėra adekvatu) paminėjo rašytoja Kristina Sabaliauskaitė, moksliniame straipsnyje aptardama savo istorinių romanų ciklą *Silva Rerum* (Kristina Sabaliauskaitė, „*Silva Rerum I, Silva Rerum II, Silva Rerum III – Between Fact and Fiction: Recreating the Early Modern Culture of the Polish Lithuanian Commonwealth in Contemporary Literature*“, in: *The Polish Review*, 2015, t. 60, Nr. 1, p. 40).

- 8 Halina Stankowska, *Początki powieści historycznej w Polsce*, Opole: Opolskie Zakłady Graficzne, 1963. Autorės paribinę padėtį lenkų literatūroje rodo tai, kad ji nėra įtraukta į lenkų literatūros bibliografiją *Nowy Korbut*.
- 9 Harry E. Shaw, *The Forms of Historical Fiction: Sir Walter Scott and His Successors*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1983, p. 28.
- 10 Žr. „Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878) kūrinių sąrašą“ straipsnio pabaigoje.

joje autorės kūryba priskiriama „pseudoistorinio romano“, arba „ikiskotiškojo romano“ tipui¹¹, kuriam būdinga „kostiuminė“, „dekoratyvinė“ istorinės medžiagos traktuotė, pajungiama moralistiniams ar pramoginiams skaitymo tikslams. Tokioje prozoje istorinis pažinimas ir istorinė savimone (ir vaizduojamų veikėjų, ir skaitytojų) nėra tapusi pagrindiniu meninės raiškos ir literatūrinės komunikacijos tikslu bei neturi savarankiškos vertės. Tačiau Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūryboje išskiriami Lenkijos (Abiejų Tautų Respublikos) istorijos populiarinimo tikslai ir aktuali politinė („tautinė-patriotinė“) problematika¹², regis, neleidžia šiai autorei patogiai išsitemti minėtoje literatūrologinėje schemeje. Keliant autorės romanų žanrinės specifikos klausimą, iš naujo svarstyti jos tekstams būdingas istorinio žinojimo modusus bei istorinės tiesos sampratą drauge su jos literatūrinės raiškos paieškomis. Dėl to tikslinga iš pradžių sustoti ties pačios autorės atsiminimuose paliudyta jos istorinio rašymo geneze, kurią atskleidžia į *Reminiscencijų* pasakojimą apie 1812 m. įvykius Vilniuje įterptas ekskursas, nusakantis būsimos rašytojos „pramogavimą“ literatūrine kūryba vaikystės ir ankstyvosios jaunystės metais. Šis nukrypimas į savo kūrybinės biografijos, besitęsiančios jau kelis dešimtmečius, ištakas iškyla kaip savojo rašymo retrospektyvi interpretacija, kuri teikia medžiagos svarstyti autorines nuostatas (tarp jų ir istorinio romano žanro pasirinkimą), kurios leistų apčiuopti autorės kūrybai aktualų istorinio žinojimo modusą.

Visų pirma matyti, kad anksti pasireiškusios būsimos rašytojos kūrybinės aspiracijos skleidėsi aristokratijai būdingoje mėgėjiškų dvaro menų aplinkoje. Autorės liudijimu, vos išmokusi rašyti, pradėjo „linksmintis kurdama“ literatūrinius tekstus, į jų perrašymą, iliustravimą, inscenizavimą įtraukdavo savo brolius ir pusseserę¹³. Rašymu pramogaujančios merginos saviraiškai pirmiausia siūlėsi tuo metu Lenkijos ir Lietuvos literatūrose vyravusios klasicistinės žanrinės formos. Pradėjo dideliu užmoju – tragedija bibline tema, tačiau, suprantama, pritrūko jėgų ir patirties suvaldyti šio žanro struktūrą. Regis, geriau sekėsi su žemojo stiliaus žanru – komedija, „nes jai nereikia logikos“¹⁴. Visgi patraukliausias buvo toks rašymas, kuris reikalauja ne tiek „logikos“ (kūrinio struktūros modeliavimo), o įtraukia emocijas bei vaizduotę, ir – kas ypač svarbu – pasiūlo saviprojekcijos galimybių: susitapatinti su kuriamais herojais, persikūnyti į juos,

11 Halina Stankowska, *op. cit.*, p. 7.

12 *Ibid.*, p. 18, 89–91.

13 Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*, p. 51.

14 *Ibid.*

inscenizuoti sukurtą pasaulį su savo žaidimų draugais¹⁵. Kaip liudija autorė, nuo jaunumės persiėmusi Lenkijos ir Lietuvos visuomenės viltimis ir tautiniu entuziazmu, nukreiptu į Prancūzijos imperatorių Napoleoną I kaip galimą Abiejų Tautų Respublikos „gelbėtoją“, ir pati svajojo „būti savo šalies Žana d'Ark“¹⁶. Tad palikusi nuošaly tragedijos žanrą ir biblinius motyvus, pasirinko siužetą iš savo krašto praeities, kuris atitiko asmeniškai patrauklią Prancūzijos Viduramžių herojės legendą. Tarp 1806–1807 m. Sofija parašė apsakymą „Vanda ir Ritigeris“: „jo turinys buvo iš Lenkijos istorijos su pagiriamosiomis užuominomis Napoleonui“¹⁷. Dedicavo jį savo motinai¹⁸ – tokiu būdu pažymėjo moterų rašymui būdingą literatūrinės kūrybos ryšį su privačia asmeninių santykių, šeimyninių ryšių sfera ir moteriškąja genealogija.

Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė atsiminimų epizodas yra tarsi miniatiūrinis liudijimas, atskleidžiantis sąmoningumo būklę, motyvavusią istorinio pasakojimo poreikį XIX a. pr. Polinkį tapatintis su iškilomis praeities herojėmis galima bent iš dalies laikyti psichologine amžiaus tarpsnio realija, tačiau ryškus emocinis šio susitapatinimo pobūdis kuriant vaizduotės jungtis tarp praeities ir dabarties regisi kaip kintančio modernaus literatūrinio jautrumo pėdsakas. Toks pasakojimas leido rašančiosios jaunatviškas ambicijas ir svajones apie asmeninį išskirtinumą sujungti su jos aplinkoje vyraujančiomis patriotinėmis emocijomis. Tad šiuo atveju galima išvelgti polinkį įsameninti objektyvią istoriją: apibendrintas žmogaus moralinių sprendimų situacijas, kuriose pasireiškia moralistinė istorijos kaip „gyvenimo mokytojos“ vertė, susieti su individualia laikiška asmens būkle. Šis susitapatinimas leido save įsivaizduoti plačioje istorinėje perspektyvoje ir atliepė naują istorinę patirtį. Vienas jos aspektų – intensyvios

15 *Ibid.*, p. 51–52.

16 *Ibid.*, p. 44.

17 *Ibid.*, p. 51. Apsakymo siužeto pagrindu buvo pasirinktas Wincento Kadłubeko, Jano Długoszo Lenkijos kronikose pateiktas pasakojimas apie legendinio Krokuvos valdovo Krako dukterį karalaitę Vandą. Pagal vėlesnę Długoszo versiją, kuri ypač išpopuliarėjo literatūroje ir sakytinėje tradicijoje, Vanda, nepanorusi tekėti už vokiečių valdovo Ritigerio, nusiskandino Vysloje. Ši legenda buvo paranki išreikšti besiformuojančio modernaus nacionalizmo nuostatas ir emocijas („Wanda“, in: Violetta Wróblewska (red.), *Polska bajka ludowa: Słownik*, prieiga internetu: <https://bajka.umk.pl/sownik/lista-hasel/haslo/?id=312> [žiūrėta 2020 07 13]). Ypač – po Apšvietos laikotarpio, kai legendinė istorija, drauge ir Vandos legenda, buvo vertinama skeptiškai (Monika Rudaś-Grodzka, „Wanda“, in: *Czterdzieści i cztery figury literackie: Nowy kanon*, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2016, p. 630–631).

18 Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*, p. 53.

pasaulio kaitos pojūtis Napoleono karų, Lenkijos legionų kovų epochoje, kai politiniai įvykiai plėtojosi tarptautinėje arenoje, įtraukė ir savojo krašto, ir kitų Europos valstybių visuomenes, jo poveikis persmelkė viešąją ir privačiąją sferas. Ši epocha, anot istorinio romano žanrui skirtos klasikinės monografijos autoriaus Georgo Lukács, „pirmą kartą istoriją pavertė *masine patirtimi*, ir dargi Europos mastu“¹⁹. Būtent masinės istorinės patirties reiškinys, sustiprėjęs pojūtis, kad dabartyje intensyviai kuriasi ar yra kuriama ateitis, vadinasi, ir istorija, grindė istorinio romano poreikį, istoriškumo – žmogaus buvimo laike mikro- ir makrolygmenų sąveikos – literatūrinę refleksiją. Tad Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė polinkis į istorinės prozos žanrus, pranokstantis instrumentinę istorinės medžiagos traktuotę, sietinas su šia bendrąja mentaliteto kaita, motyvavusia istorinio romano genezę moderniojoje literatūroje.

Autorės atsiminimuose perpasakotas jos ankstyvasis apsakymas atskleidžia reakciją į tuometinės lokalsios bei tarptautinės politikos įvykius: siužeto pabaigoje pasirodo Napoleonas, „šlovės apgaubtas genijus“, iš kapo prikeliantis Lenkiją, t. y. Abiejų Tautų Respubliką simbolizuojančią moters figūrą²⁰. Literatūrinė siužeto konstrukcija liudija dar vieną epochai būdingą istorinės sąmonės pokytį, susijusį su praeities atotrūkiu nuo dabarties, praeities „praeinamumo“ suvokimu ir patyrimu²¹. Valstybės atgimimo simbolinis vaizdinys, pasak autorės, buvo įkomponuotas į apsakymo siužetą kaip dalis Vandos regimo sapno, panirusį į „orakulų“ Lelio ir Polelio sukeltą transo būseną: herojė „lyg pro tirštą rūką“ išvydo ateitį, būsimą Lenkijos istoriją iki rašančiosios dabarties²². Įdomu, kad panašus literatūrinis sprendimas pasirodė ir tuo pat metu Vilniuje publikuotame pirmajame Lenkijoje ir Lietuvoje Onos Radvilaitės–Mostovskienės istoriniame romane *Astolda, kunigaikštė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga aistros baigtis* (*Astolda, księżniczka ze krwi Palemona, pierwszej księżca litewskiego, czyli Nieszczęśliwe skutki namiętności*, 1807; toliau – *Astolda*). Čia pagrindinė veikėja, atkeliavusi pas atsiskyrėlį sužinoti savo asmeninės

19 Išskirta autoriaus: Georg Lukács, *The Historical Novel*, translated from German by Hannah and Stanley Mitchell, London: Merlin press, 1989, p. 23.

20 Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*, p. 52.

21 Aleida Assmann, „Pamięć magazynująca i funkcjonalna“ [„Speichergedächtnis und Funktionsgedächtnis in Geschichte und Gegenwart“], iš vokiečių k. vertė Karolina Sidowska, in: Eadem, *Między historią a pamięcią*: Antologia, redakcja naukowa i posłowie Magdalena Saryusz-Wolska, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013, p. 66.

22 Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*

lemties, koplyčioje „ant didelio balto kvadrato“ išvysta Lietuvos ateitį²³. Tokie siužetų epizodai rodo, kad istorija yra patiriama tarsi sapnas ar „šėšėlių teatras“, XVIII–XIX a. sandūroje populiaru pramoga su *camera obscura* – vadinamasis fantasmagorijų seansas. Praeitis lūžinių istorinių įvykių, tokių, kaip valstybės žlugimas, yra nutolinta nuo dabarties, tampa efemeriška ir drauge – reikalaujanti įvairiopų, taip pat individualių praeities sudabartinimo pastangų – ir literatūrinio istorinio pasakojimo būdu, atskleidžiant praeitį kaip „dabarties priešistorę“²⁴.

Atsiminimuose autorė perpasakojo savo apsakymo turinį, kadangi, jos požiūriu, šis kūrinys „buvo gana puikus [...] tokiai jaunai merginai“²⁵, tačiau pats tekstas neišliko. Jo rankraštis (t. y. rankraštinė „knygelė“), Vilniuje padovanojamas Prancūzijos imperatoriaus sekretoriui ir vertėjui François Le Lorgne'ui d'Ideville'ui (1780–1852), pražuvo Rusijos kampanijos metu – „besitraukiant sudegė viename imperatoriaus ekipaže“²⁶. Savo metu šis kūrinys atliko svarbų vaidmenį – greičiausiai jį perskaitė ar su juo buvo supažindintas Napoleonas, ir šis tekstas padėjo Prancūzijos imperatoriui įsitikinti, kad autorės tėvas „grafas Tyzenhauzas yra geras lenkas“. Vadinasi, paveikė opinią Sofijos šeimos atžvilgiu, ypač po Sofijos incidento su Rusijos dvaro damos monograma²⁷. Toks literatūros kūrinio, istorinio pasakojimo recepcijos epizodas atskleidžia, jog literatūrinė kūryba „masinės istorinės patirties“ epochoje tampa politiška, įtraukiama į ideologinių sandūrų židinius.

23 Ona Radvilaitė-Mostovskienė, „Astolda, kunigaikštystė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga aistros baigtis“ [Ištrauka], iš lenkų k. vertė Brigita Speičytė, in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, red. Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, t. 1, p. 687–688.

24 Georg Lukács, *op. cit.*, p. 53.

25 Sofija Tyzenhauzaitė, *op. cit.*

26 *Ibid.*, p. 61.

27 Pagal autorės atsiminimus, 1812 m., Vilniuje viešint Rusijos imperatoriui Aleksandrui I, Sofija Tyzenhauzaitė ir dar keturios Lietuvos aukštuomenės panelės buvo paskirtos Rusijos dvaro garbės damomis ir gavo šį titulų žyminčius ženklus – įsegamas monogramas su imperatorienės inicialais. Netrukus į Vilnių įžengė Napoleono armija; Sofija, kartu su kitomis damomis atvykusi prisistatyti Prancūzijos imperatoriui, įsisegė monogramą, nepaisant to, kad tėvui buvo žinoma, jog jį „laiko rusų gerbėju dėl apdovanojimo ženklų, kuriuos jis ir jo šeima gavo iš imperatoriaus Aleksandro“ (*ibid.*, p. 42). „Visos ponios, – rašė Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, – aiktėlėjo pamačiusios, kad aš prisisegusi monogramą, ir norėjo mane priversti ją nusisegti“, o dėdė grafas Kosakovskis jos netgi išsižadėjo: „Labai blogai padarėte, jūs nebe mano dukterėčia“ (*ibid.*, p. 43).

Atsiminimų epizodas retrospektyviai išryškina ir autorines istorinės prozos žanro pasirinkimo aplinkybes, ir apskritai autorės kūrybos estetines dominantes: rašymo kaip žaidimo ir pramogos suvokimą, susidomėjimą istorija kaip anksčiau savo polinkį, susiformuotą šeimoje, veikiant „masinės istorinės patirties“ atmosferai, išbandytą galimybę ši dabarties istoriškumo patyrimą, savęs istorijoje įsivaizdavimą projektuoti į istorinį pasakojimą, tokiu būdu įveikiant praeities atotrūkio nuo dabarties pojūtį. Kitas ryškus ir per visą kūrybą nuo pirmojo bandymo išlikęs impulsas – identifikacija su moterimis istorijoje kaip moteriškosios tapatybės išraiška ir jos refleksijos būdas. Ir trečias svarbus dalykas – anksti patirtas literatūros poveikis žmonių įsitikinimams ir nuomonėms, taigi suvokta literatūros simbolinio kapitalo galia.

Modernybės įtampos debiutiniame romane

Vis dėlto atsiminimuose papasakotas epizodas apie savo pirmąjį istorinį apsakymą atveria vidinę prieštarą, tam tikrą įtrūkį rašančiosios biografinėje patirtyje. Mergina, svajojusi tapti „savo šalies Žana d'Ark“, persiėmusi legenda apie lenkų karalaitę Vandą, kuri veikiau pasirinko savižudybę nei santuoką su svetimšaliu, buvo paveikta Rusijos imperatoriaus žavesio – to asmens, kurį jos apsakyme simboliškai reprezentavo vienas iš trijų „juodų erelių“, sudorojusią „baltą erelį“ – Lenkijos ir Lietuvos Respubliką. Regis, atsiminimų potekstėje glūdi tokia ideologinių įsitikinimų, literatūrinių ir istorinių saviprojekcijų sandūra su intymiu jausmu, kuri po dešimtmečio buvo taikliai išreikšta Adomo Mickevičiaus *Vėlinių* IV dalies (*Dziady*, 1823) veikėjo Gustavo monologe. Gustavas, su moksladraugiais paaugliškuose žaidimuose inscenizuodamas herojinės istorijos įvykius (kryžiaus žygius, Vienos mūšį), tapatindamasis su Torquato Tasso poemos veikėju Godfredu²⁸, Vienos mūšiui vadovavusiu Respublikos karaliumi Jonu Sobieskiu (kaip ir Sofija su broliais savo žaidimuose), netikėtai išvysta savo mylimąją: „O ten atėjo ji pasižiūrėt žaidimo, – / Po priešo vėliava vos tik išvydau ją, / Tuoj mirė Godfridas ir Jonas manyje“ („Tam ona wyszła, patrzeć na igraszkę dzieci, / Tam,

28 Torquato Tasso riterinė poema *Išvaduoti Jeruzalė* (*La Gerusalemme liberata*, 1581) – Lietuvoje ir Lenkijoje buvęs populiarus kūrinys, XVII a. pr. Petro Kochanovskio (Piotr Kochanowski, 1566–1620) išverstas į lenkų k. (*Gofred albo Jeruzolima wyzwolona*).

gdy ją przy chorągwi Proroka ujrzałem, / Natychmiast umarł we mnie Godfred i Jan Trzeci“).²⁹ Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė atsiminimai taip pat netiesiogiai atskleidžia situaciją, kai rašančioje „mirė“ karalaitė Vanda ar Žana d'Ark. Istorinės epochos suintensyvintų patriotinių nuostatų kolizija su intymia patirtimi, politinės, socialinės ir asmens istorijos sampynų drama tapo jos pirmojo romano *Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė (Le Polonois à St. Domingue ou la Jeune créole, 1818; toliau: Lenkas Santo Dominge)* pagrindine tema.

Debiutinį Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrinį istorinio romano žanru galime priskirti su išlygomis. Su šiuo žanru jį sieja siužetui pasirinktas istorinių įvykių fonas – Haičio revoliucija (1791–1804) baigiamuoju etapu, kai slopinti vergų sukilimo į tuometinę Prancūzijos koloniją Santo Domingą buvo nusiųsti Napoleono Prancūzijos armijos lenkų legionieriai. Lenkų istorinėje atmintyje šis įvykis paliko tragišką pėdsaką, kadangi, anot istoriko Normano Davieso, „[v]yrai, stoję savanoriais į legionus vildamiesi išvaduoti Lenkiją, atsidūrė Karibų jūros regione, kur tapo kolonijinės represijos įrankiais“³⁰, ir absoliuti dauguma jų žuvo ar išmirė nuo maliarinės karštinės (išgyveno kiek daugiau nei dešimtdalis lenkų karių iš 5280). Haičio revoliucija, „juodoji“ Prancūzijos revoliucijos versija, pasibaigusi vienos pirmųjų pasaulio kolonijų išsilaisvinimu ir davusi pradžią moderniems antikolonijiniams judėjimams, teikė medžiagos ne vienam literatūriniam, egodokumentiniam kūrinui, kurių publikavimo istorija prancūzų, amerikiečių, lenkų literatūrose prasidėjo praėjus keleriems metams po šių įvykių³¹. Štai Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė Haičio temos romanas Varšuvoje publikuotas kiek anksčiau nei šešiolikametis Victoras Hugo 1819 m. baigė rašyti pirmąjį savo literatūrinį kūrinį – „haitietišką“ apysaką *Biug-Žargalis (Bug-Jargal, publikuota anonimiškai 1820; pataisytas leidimas 1826³²)*. Taigi romane *Lenkas*

29 Adomas Mickevičius, *Vėlinės*, iš lenkų k. vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1976, p. 105; Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. 3: *Utwory dramatyczne*, opr. Stanisław Pigoń, Warszawa: Spółdzielnia wydawnicza „Czytelnik“, 1955, p. 77 (eil. 837–839).

30 Norman Davies, *Dievo žaistas: Lenkijos istorija*, t. 2: *Nuo 1795 metų iki mūsų dienų*, iš anglų k. vertė Vilija Balčiūnienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 330.

31 Plg. Elizabeth Maddock Dillon, „Reassembling the Novel: Kinlessness and the Novel of the Haitian Revolution“, in: *Novel: A Forum on Fiction*, 2014, t. 47, Nr. 1, p. 171. Izabela Zatorska, „Tragizm istorii a utwory pisane po francusku przez Polaków o Polakach na San Domingo“, in: *Napis*, seria V, 1999, p. 138.

32 Lietuviškas vertimas: Viktoras Hugo, *Biug-Žargalis*, iš prancūzų k. vertė R[amutė] Ramunienė, Vilnius: Vaga, 1965, 235 p.

Santo Dominge Haičio revoliucija yra ne tiek nutolusios, specialiai reikalingos sudabartinti, o dar amžininkų atmintyje gyvuojančios nesenos praeities įvykis. Vis dėlto tai praeitis, priklausanti Lukácso minėtai masinei istorijos patirčiai – jos įvykių poveikis daugelio juose dalyvavusių žmonių gyvenimams ir tautų ar valstybių situacijai leido amžininkams ją suvokti kaip istorinę. Tad pasirinktos medžiagos literatūrinė traktuotė Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrinyje įtraukia istoriniam romanui būdingą *istorijos dalyvio* figūrą, į kurią sutelkiama minėtos masinės istorinės patirties – istorijos kaip pasaulio kaitos – refleksija.

Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė debiutiniame romane istorinės patirties svarstymas krypsta ne tiek į rasinę, kolonializmo problematiką, kurią imta tuo metu kelti Haičio temos literatūroje (pavyzdžiui, ir minėtoje Hugo apysakoje), o susitelkia į to meto Europoje vykstančio modernizacijos proceso įtampas. Nors kūrinio pradžioje pasakotoja sako juo norinti pagerbti žuvusiųjų atminimą³³, tačiau matyti, kad ši istorinė medžiaga teikia dingstį išreikšti tam tikrą visuomenės kritiką, o egzotiškas Karibų regiono kraštovaizdis, grėsmingas revoliucijos laikas parankus ir dėl pramoginių tikslų – kurti literatūrinę intrigą. Romano erdvėlaikis tampa dėkinga „laboratorija“, kurioje patikrinama savojo meto Europos ir Lenkijos (buvusios ATR) visuomenės socialinės, kultūrinės tvarkos bei jos istorinių pokyčių vertė.

Romano siužetą sudaro lenkų legionieriaus Henriko ir kreolės krikščionės Zoros, nesantuokinės prancūzų kolonisto dukters, meilės istorija (žinoma, pasibaigusi tragiškai). Abu jie yra istorijos dalyviai, pažymėti romano pavadinime. Savo ruožtu Zora yra vienintelė autorės kūryboje į siužeto centrą iškelta bent iš dalies egzotiška fiktyvi veikėja³⁴. Ji reprezentuoja rusoistinę „natūralios prigimties“, prigimtinio gamtos balso, kaip tiesos ir gėrio šaltinio žmoguje, idėją. Natūrali veikėjos prigimtis reiškiasi emociniu temperamentu (gebėjimu patirti stiprius jausmus ir juos reikšti), spontanika, natūraliu kūrybingumu, guvia nuovoka, sumanumu, moraline jėga. Toks idealizuotas moters paveikslas išryškina savitus asmens vertės kriterijus, dorybės sampratą, alternatyvią vyriškajai, ir drauge – tam tikrą moterišką modernaus individualizmo versiją. Tad Zoros santykiai su kitais romano veikėjais europiečiais, visų pirma mylimuoju lenku

33 Sofija Tyzenhauzaitė, „Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė“, iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, in: *Žemaičių žemė*, 2014, Nr. 3, p. 66.

34 Atskiro tyrimo reikalautų šio romano – jos veikėjos, kai kurių siužeto epizodų – galimi ryšiai su François-René de Chateaubriand'o apysaka *Atala* (1801).

ir tėvu prancūzu, kuria vertinamąją distanciją bendruomeninių šeimos, giminės, luomo ar tautos vertybių atžvilgiu. Siužete kuriant šių veikėjų perspektyvų sankirtas vertinamasis žvilgsnis nukrypsta į minėtą to meto Europos socialinės-kultūrinės kaitos epicentrą – senojo režimo aukštuomenę ir besiformuojančios modernios visuomenės, nacionalinės bendrijos politinius, ekonominius interesus³⁵. Tai, kad jos „patikrinamos“ iš moteriškosios perspektyvos, romano problematikai suteikia ir tam tikrą profeministinį atspalvį.

Zoros santykis su jos išsižadėjusiu tėvu ponu de Liunji kuriamas vienaprasinės moralinės opozicijos pagrindu („klastingas meilužis, bjaurus suviliotojas“³⁶). Palikęs suvedžiotą veikėjos motiną, Prancūzijoje vedė turtingo bankininko dukterį, „kuri už jo pavardę atsilygino didele pinigų suma“³⁷. Taigi tėvo figūra romane reprezentuoja moraliai degradavusią senojo režimo aristokratiją, kuri, modernybės epochoje praradusi savo reikšmę ir vaidmenį, vadovaujasi vien varotojiškais tikslais ir prekiauja istorijoje sukaupta simboline savo vardo reikšme. Tėvas atsisako pripažinti nesantuokinę dukterį ir taip simboliškai legitimuoti „natūralią“ žmogaus prigimtį, jos spontaniką, galiausiai seksualumą ir jų savaiminę vertę. Scena, kurioje Zora, susiradusi Prancūzijoje savo tėvą, tačiau išvartą jo ir žmonos, labiausiai bijančios neteisėtos palikuonės pretenzijų į palikimą, pažeminta jų vaikų, atsiduria visiškai viena laukuose, simbolizuoja tradicinės visuomenės tvarkos, besivadovaujančios naujais ekonominiais interesais, represuotus ir išstumtus, galiausiai sunaikinamus žmogaus prigimties resursus. Šią romano teminę liniją paremia epizodai, kuriuose svarstomi Europos aukštuomenės papročiai kaip „visuomenės prietarai“, ryškinamas kontrastas tarp veikėjos „natūralumo“ ir Europos aukštuomenės moterų elgsenos „dirbtinumo“. Senojo režimo aristokratijos korupciją, prasilenkimą su „natūralia prigimtimi“, prievartą jos atžvilgiu romane atsveria vien religinio gyvenimo sferą atstovaujantis prancūzų vienuolis Anzelmas – autorinėje perspektyvoje krikščionybė yra ta tradicijos dalis, kuri labiausiai „atitinka prigimtį“ ir turi ateities perspektyvų.

35 Romane vaizduojamas pasaulis iš esmės ribojasi aukštuomenės sfera, kuriai priklauso pagrindiniai siužeto dalyviai – išskyrus, kaip minėta, kontrasto principu įvedamą „jaunąją kreolę“ ir dar vienuolį Anzelmą. Kiti veikėjai, tokie kaip haitiečių revoliucionierių vadas Zamtė, Zoros motina Leona, ispanė Dona Marija ir kiti yra veikiau epizodiniai, stokoja autorinio dėmesio – svaresnio vaidmens siužete ir ryškesnės charakteristikos.

36 Sofija Tyzenhauzaitė, „Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė“, *ibid.*, p. 67.

37 *Ibid.*, p. 72.

Kur kas problemiščiau romane kuriama kito veikėjo – Henriko, „lenko Santo Dominge“, – figūra. Jis reprezentuoja jaunąją lenkų aristokratijos kartą, kuri savo luomo terpėje sukauptus moralinius resursus nukreipia nesavanaudiškai tautos ir valstybės interesų gynybai. Romane vaizduojama, jog tradicinis patriotizmas ir iš jo besiformuojanti moderni tautinė tapatybė atitinka „natūralią prigimtį“, nes yra iš jos kilę – t. y. iš savaimingo prisirišimo prie gimtinės. Tad tautinė tapatybė natūraliai leidžia žmogaus prigimtiniams resursams skleistis, yra pajėgi sujungti „gamtą“ ir „civilizaciją“, asmens intymų gyvenimą ir viešą veiklą. Šią jungtį šiandienos žvilgsniu kiek kurioziškai atskleidžia romano veikėjų patriotinės emocijos ir gestai – tautinių giesmių, pavyzdžiui, „Dombrovskio mazurkos“ giedojimas, jausmingas Lenkijos istorijos pasakojimas, kurie yra įtraukiami į Henriko, Zoros ar jo būsimos žmonos Luizos kurtuazinius ritualus. Henrikas savo egzotišką mylimąją moko ir „europietišku papročiu“ (tarp jų – skaityti ir rašyti), ir savo krašto istorijos.

Atrodytų, kad senojo aristokratijos luomo virsmas modernia tauta romane vertinamas kaip perspektyvi istorijos raidos linkmė. Vis dėlto kūrinyje apstu skepsio šio istorinio proceso atžvilgiu dėl to, kad kilnūs tautiniai jausmai – „natūralios prigimties“ apraiškos – yra pajungiamos agresyviai politikai, prievartos ir galios demonstravimui *Kito* atžvilgiu ar neišvengiamai patenka į šiuos galios santykius. Šį skepsį rodo romane išreikšta autorei ir jos amžininkams Lenkijoje bei Lietuvoje būdinga nuoskaudos, istorinės skriaudos patirtis dėl Respublikos padalijimų. Kita vertus, ne mažiau skeptiškai romane vertinamos ir valstybės atkūrimo viltys, sudėtos į Napoleoną. Pati aplinkybė, kad autorė romano fonui pasirinko trauminį, o ne herojinį lenkų legionų istorijos įvykį, rodo neigiamą ar „revizionistinį“³⁸ požiūrį į Napoleono vaidmenį buvusios Respublikos istorijoje. Romane atskleidžiama, kad kilnūs lenkų legionierių patriotiniai užmojai, pasirengimas aukoti savo gyvenimus dėl bendro tautinio reikalo tarptautinėje arenoje yra ciniškai išnaudojami savanaudiškiems politiniams tikslams, ir tai savotiškai atkartoja Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų situaciją. Ypač išraiškingas Zoros ir Henriko dialogas šiuo klausimu – „natūralios prigimties“ naivus balsas išryškina patriotinės idėjos ir politinės tikrovės atotrūkį:

- Tai jums labai patinka karas, nes atvykote jo ieškoti iš labai toli.
- Ne, tai ne mano pašaukimas, bet aš vykdaū įsakymus to, kuris mane pasiuntė.
- Kas jums įsakė vykti į Santo Domingą?

38 Halina Stankowska, *op. cit.*, p. 90.

- Prancūzijos vadas.
- Dieve mano, jūs prancūzas, jūs iš mano tėvo ir tėvo Anzelmo šalies.
- Ne, – atsakė Henrikas, – aš esu lenkas, bet nebeturiu savo šalies, nebeturiu tėvynės.
- Kodėl? – nustebė Zora. – Argi negrai ir ją užgrobė, taip, kaip ir šią salą?
- Tai ne negrai, bet baltieji, europiečiai, mūsų broliai, mūsų sąjungininkai pasidalijo mus tarp savęs.
- Na, dabar supratau: jus ir daug jūsų tautiečių nupirko Prancūzijos vadas.
- Jūs norite pasakyti, kad mes jam tarnausime, nes jis suteikė viltį atgauti tėvynę.
- Kadangi jūsų šalį užgrobė ne negrai, kodėl jis jus verčia su jais kovoti?
- Dabar Henrikas sutriko ir pasistengė pakeisti temą.³⁹

Taigi jaunieji patriotai, siekiantys teisėtų nacionalinių tikslų, paradoksaliai tampa svetimos valios ir prievartos, tokios pat, kuri kadaise panaudota prieš jų šalį, įrankiais; simboliškai – „Prancūzijos vado“ nusipirktais vergais. Nors, kaip minėta, autorė romane neplėtoja kolonializmo kritikos, tačiau matyti, kaip šiame dialoge ironiškai sulyginamas Prancūzijos kolonializmas, Respubliką pasidalijusių valstybių ir savo interesams lenkų patriotizmą išnaudojančio Napoleono politika.

Besiformuojančios modernios tautinės tapatybės motyvuojuama asmens elgsena romane yra problemiška ir dėl to, kad tautinės bendruomenės kultūrinės ir socialinės nuostatos veikia iškelia asmeninių ir bendruomeninių siekių koliziją. Henrikas, pasiryžęs vesti haitietę, suprantama, susiduria su savo gimnainčių priešišku („kaip galima taip jausmingai, giliai žavėtis pusiau laukiniu sutvėrimu?“⁴⁰). Tautinė bendruomenė, juolab romane sutapatinta su aukštuomenės socialiniu sluoksniu, pasižymi nepralaidžiomis kultūrinėmis ribomis ir negailestinga „skirtumo politika“. Tad Henrikas atsiduria priešais „klasikinę“ nacionalizmą amžiaus vertybinę dilemą – asmeninė laimė arba tėvynės gerovė. Vėlgi naivusis „natūralios prigimties“ balsas romane suabejoja tautinių vertybių pirmumu asmeninės laimės atžvilgiu, išryškina jų sąlyginį pobūdį:

Patikėkite manimi, Henrikai, šiame laikiname gyvenime tėvynės vardu pagerbiame tas vietas, kuriose randame taiką ir laimę. Jūsų patriotizmas, be abejo, pasmerks šią

39 Sofija Tyzenhauzaitė, „Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė“, in: *Žemaičių žemė*, 2014, Nr. 4, p. 62–63.

40 *Ibid.*, p. 63.

maksimą. Prisimenu, jūs tvirtinote, kad geras pilietis bevelys likti nelaimingas savo krašte, nei laimingai gyventi kitoje šalyje.⁴¹

Romano antroje dalyje šios „maksimos“ tiesa patvirtinama tolesniu Henriko likimo posūkiu – įvairių aplinkybių, artimųjų klastos ir nesusipratimų atskirtas nuo mylimosios, mano ją suvisam praradęs ir bando kurti asmeninę laimę Lenkijoje, tačiau yra pasmerktas neautentiškam gyvenimui – būsima žmona susidomi dėl panašumo į mylimąją kreolę, tad gyvena su „kopija“, ne „originalu“. Ši kopija apnuogina visuomenės tvarkos fiktyvų pobūdį, tad gyvenimas „savo krašte“ pagal jo socialines ir kultūrines normas savaime dar nereiškia „gyvenimo pagal prigimtį“, kuriam romane suteikiama ypatinga vertė, – priešingai, verčia šį tą svarbaus joje užgniaužti. Be to, galiausiai kaip tik dėl savo patriotinių nuostatų jis apskritai negali (nei laimingai, nei nelaimingai) gyventi savo tėvynėje – įsitraukia į dar vieną Napoleono karą, šiukart Ispanijoje. Legionierių kartos patriotizmo aklavietė atskleidžiama siužeto epizode, kai Ispanijoje Henrikas, jau ir pats supratęs to karo beprasmybę, atranda mirusią savo mylimąją ir jos pomirtinį laišką. Ši scena sukurta drastišku gotikiniu stiliumi, kuris išryškina jo simbolinę prasmę – Zora miršta, užsikrėtusi nuo vienuolyne slaugytų sužeistų prancūzų kareivių, o ką tik palaidotą jos kūną iškasa tie patys kareiviai, ieškodami brangenybių. Natūrali žmogaus prigimtis, išstumta iš senosios visuomenės tvarkos, yra sunaikinama ir netgi išniekinama dėl naujos epochos nacionalinių, politinių ir turtinių interesų.

Taigi Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romane gana pesimistiškai vertinama pasaulio kaita modernybės epochoje: vaizduojama, jog istorinės permainos veda į atskirų herojų siekių neišsipildymą, o jie patys nepatiria esmingesnės vidinės raidos, išlieka statiški. *Bildungo* elementų čia neaptiksime; pavyzdžiui, Zoros būdas nepasikeičia, jai – beje, labai greitai – išmokus skaityti ir retoriškai dailiai rašyti. Tad istoriniam romanui, ypač skotiškajam jo modeliui,

41 *Ibid.*, p. 67. Cituojant vertimas pataisytas, plg.: „Croyez-moi, Henri, honorens du nom de Patrie, dans cette vie passagère, les lieux où l'on trouve la paix et le bonheur. Votre patriotisme vous fera sans doute condamner cette maxime. Je me souviens de vous avoir entendu dire qu'un bon Citoyen préfère être malheureux dans son Pays qu'heureux dans une autre contrée“ ([Sophie de Choiseul-Gouffier], *Le Polonois à St. Domingue ou la Jeune créole*, Varsovie: Zawadzki et Węcki, 1818, p. 100).

būdingas veikėjų charakteristikos ir jų gyvenamos istorinės epochos ryšys⁴² čia lieka paviršutiniškas ir išorinis. Istorijos kaip pasaulio kaitos patirtis vaizduojama siužetu, kuriame veikėjai nesikeičia, veikiau pralaimi ar žūva.

Kultūrinė diplomatija: Lenkijos ir Lietuvos istorijos populiarinimas tarptautinėje arenoje

1818 m. vasario 3 d. Rokiškio bažnyčioje susituokusi su grafu Antoine'u Louis Octave'u de Choiseul-Gouffier (1773–1840), Sofija Tyzenhauzaitė įėjo į seną prancūzų aristokratų giminę, beje, lydimą garso ir literatūriniame pasaulyje: vyro tėvas grafas Marie Gabrielis Florentas Auguste'as de Choiseul-Gouffier (1752–1817) buvo Europoje plačiai žinomo ir vertinamo veikalo *Vaidinga kelionė po Graikiją* (*Voyage Pittoresque en Grèce*, 1782–1822) autorius, Prancūzų akademijos narys, surinkęs vertingą Antikos senienų kolekciją. Po vedybų ir debiutinio romano Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė literatūrinė kūryba intensyviai plėtojosi nauja linkme: per dešimtmetį Paryžiuje ji išleido keturias knygas, kurių paantraštėse, pavadinimuose nurodytas žodis „istorinis“: tai trys romanai iš Lenkijos ir Lietuvos istorijos bei *Istoriniai atsiminimai apie imperatorių Aleksandrą ir Rusijos dvarą* – pirmoji *Reminiscencijų* laida (1829). Tarptautiniame literatūriniame pasaulyje jau žinoma Šuazel-Gufjė pavardė neabejotinai buvo paranki įgyvendinti autorės kūrybinius sumanymus⁴³.

Kitaip nei debiutiniame romane, tolesnėje savo kūryboje – romanuose *Barbora Radvilaitė* (*Barbe Radziwil*, 1820), *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sujungimas su Lenkija* (*Vladislas Jagellon et Hedwige ou, la Réunion de la Lithuanie à la Pologne*, 1824; toliau – *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga*), *Politikos nykštukas* (*Le Nain politique*, 1826) autorė rinkosi medžiagą iš ankstesnės, XIV–XVI a., Lenkijos ir Lietuvos istorijos. Tikriausiai neatsitiktinis sutapimas, jog šie

42 Georg Lukács, *op. cit.*, p. 19.

43 Romano *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sujungimas su Lenkija* recenzijoje Paryžiaus laikraštyje *Journal des débats politiques et littéraires*, kuri buvo perspausdinta lenkų kalba *Monitor Warszawski* (1824, Nr. 23, p. 5–6), neatsitiktinai paminėtas autorės giminytės ryšys su „garsiuoju p. Choiseul-Gouffier, Liudviko XV ministru, kelionės į Graikiją [aprašymo] autoriumi, poeto [Jacques'o] Delille'io draugu ir globėju“ (žr. Halina Stankowska, *op. cit.*, p. 90).

Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūriniai su žanrine nuoroda „istorinis romanas“ buvo publikuoti Walterio Scotto istorinių romanų didžiulio išpopuliarėjimo Prancūzijoje metais, o du pastarieji išleisti Charles'o Gosselino spaustuvėje, kuri publikavo Scotto vertimus ir romantikų prozą⁴⁴.

Vis dėlto šiuose romanuose autorė nesinaudojo Scotto žanriniu atradimu iškelti fiktyvų veikėją, dažniausiai vidutinį vaizduojamos epochos reprezentantą, į siužeto centrą, taip įvesti į istorinį pasakojimą kasdienybės plotmę su daiktiškos aplinkos, veikėjų psichologijos specifika, atskleisti jų istorinį sąlygotumą. Toks kompozicinis sprendimas formavo istorinio romano komunikacinę strategiją – priartinti modernybės epochoje nutolusią, „praėjusią“ praeitį prie dabarties, atskleisti istoriją kaip „dabarties priešistorę“. Matyti, kad Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė šiuokart ėmėsi literatūriškai vaizduoti reikšmingus Lietuvos ir Lenkijos valstybės istorijos įvykius ir laikotarpius – Lietuvos krikštą ir nacionalinę uniją su Lenkija, Renesanso „aukso amžių“, kurie yra kertiniai tapatybės pasakojimai Lenkijoje ir Lietuvoje, sulaukę daugelio meninių interpretacijų, taip pat ir autorės gyvenamuoju metu. Dar daugiau – dviejų romanų pagrindiniais veikėjais ji pasirinko istorines asmenybes, jų vardus iškėlė į pavadinimus. Šie pasirinkimai diktuoja istorinio pasakojimo pobūdį romane: tokie veikėjai kaip Barbora Radvilaitė ir Žygimantas Augustas, Jogaila ir Jadvyga verčia autorę laikyti faktografinių rėmų ir romano pasakojime kur kas labiau išlaiko historiografijos autoritetą, drauge – estetinį ryšį su klasicistine dramaturgija istorinėmis temomis, vaizduojančia universalias moralines kolizijas istoriniame fone⁴⁵. Šių romanų pagrindinės siužetinės linijos neišklysta iš fakto užduotų ribų, jų veikėjai (istorinės asmenybės) dėl savo reikšmingumo istorijoje charakterizuojami vengiant romanui būdingos familiarizacijos, tad jų portretai kuriami pakilioje moralistinėje dorybės ir ydos sankirtų perspektyvoje. Toks istorinis romanas priartėja prie populiaraus istorijos perpasakojimo, kuris paprastai orientuojasi į mažai išmanantį skaitytoją ir turi šviečiamųjų tikslų. Dėl to Lenkijos ir Lietuvos

44 Edwin Preston Dargan, „Scott and the French Romantics“, *PMLA*, 1934, t. 49, Nr. 2, p. 603.

45 Nuo dviejų minėtų romanų kiek skiriasi *Politikos nykštuko* siužeto pobūdis: čia į jo centrą iškelta veikiau kuriozinė istorinė asmenybė – istoriniuose šaltiniuose minimas mažaūgis lenkas Janas Krassowskis, patekęs į Prancūzijos valdovo dvarą ir esą prisidėjęs prie to, kad Lenkijos ir Lietuvos karaliumi būtų išrinktas Henrikas Valua. Įdomu, kad ši asmenybė yra tapusi ir šiuolaikinės istorinės prozos herojumi, beje, taip pat prancūziškai kuriančios lenkų autorės Bėatos de Robien romane *Le nain du roi de Pologne*, Paris: Plon, 1994.

literatūrose šie romanai, kad ir tuoj pat išversti į lenkų kalbą, buvo nustelbti tokių kūrinių, kaip Aloyzo Felinskio (Alojzy Feliński, 1771–1820) klasicistinės tragedijos *Barbora Radvilaitė* (*Barbara Radziwiłłówna*, past. 1817 m., publ. 1820–1821 m.) ar skotiškajam žanro modeliui kur kas artimesnio Felikso Bernatavičiaus (Feliks Bernatowicz, 1786–1836) romano, vaizduojančio Lietuvos krikšto epochą, *Pajauta, Lizdeikos duktė, arba lietuviai XIV amžiuje* (*Pojata, córka Lezdejki, albo Litwini w XIV w.*, 1826).

Akivaizdu, kad šiuose romanuose autorė orientavosi į kitą auditoriją. Romanai, parašyti prancūzų kalba, buvo skirti tarptautinei publikai, ir vienas jų tikslų buvo populiarinti Lenkijos ir Lietuvos istoriją už krašto ribų (dėl to jie buvo ap rūpinti paaiškinimais). *Barboros Radvilaitės* pratarmėje ši tikslą išsakė anoniminis vertėjas (-a), teigdamas (-a), kad šis romanas gali jei ne visai sunaikinti kitų tautų prietarą, kad „lenkai nuo amžių iki šių dienų buvo tik barbarai, į kuriuos anie tik su panieka ar gailėsčiu žvelgė“⁴⁶, tai bent parodyti jo nepagrįstumą. Romano *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga* pratarmėje panašią intenciją nurodė pati autorė:

Tarp didingų Jogailos pilies griuvėsių, to buvusios lietuvių didybės lopšio, mažiau apie šį kūrinį ir su malonumu vaizdavausi pirmykščius mano gimtosios šalies papročius. Negaliu išsakyti, koks melancholiškas žavesys mane traukė prie tų šlovės ir galybės atsiminimų... Neketinu savo jausmų perlieti į skaitytojų sielą. Būsiu laiminga, jei pajėgsiu bent kiek pažadinti jų susidomėjimą tauta, kuri per mažai žinoma istorijoje, ir kurios vardas dėl daugelio nelaimingų įvykių yra beveik pražuvęs!⁴⁷

Kaip matyti, autorė istoriniame kūrinyje užgniaužia savo „jausmus“, kurie gali grįsti individualią kūrybinę istorijos interpretaciją, o veikiau imasi formuoti išorinę perspektyvą į vaizduojamą „objektą“, labiau prieinamą skaitytojui, kuris nesitapatina su šia praeitimi, tad apsiriboja pažintiniais tikslais⁴⁸. Analogiška

46 [Sophie de Choiseul-Gouffier] *Barbara Radziwiłłówna: romans historyczny*, Wrocław: u W. B. Korna, 1821, p. I.

47 *Vladislas Jagellon et Hedwige ou, la Réunion de la Lithuanie à la Pologne: Nouvelle historique (1382)*, par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, Paris: C. Gosselin, 1824, t. 1, p. v–vi.

48 Pažintiniai romano *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga* tikslai buvo palankiai įvertinti minėtoje recenzijoje Paryžiuje. Anot recenzento, istoriniai romanai apskritai turi galimybę patraukti „skaitytoją prie istorijos mokslo, kurio jis tikriausiai niekad nepažintų, palengvina pradinis sunkumas“ ir „malonumo žavesiu“ įvilioja į „jam visiškai nepažįstamą kraštą“; autorės

intencija populiarinti Lenkijos ir Lietuvos istoriją, šiuokart jos ryšius su Prancūzija, išsakyta autorės pratarinėje romanui *Politikos nykštukas*, kurio siužetui pasirinktas epizodas iš XVI a., kai po Žygimanto Augusto mirties Respublikos karaliumi buvo išrinktas Anžu kunigaikštis Henrikas Valua. Šis literatūriškai nušviestas istorijos įvykis, anot autorės, įdomus dar ir tuo, kad yra susijęs su „dviem didžiomis tautomis, kurios visuomet buvo bičiulės ir niekada – priešės: Prancūzija ir Lenkija“⁴⁹.

Savo komunikacine strategija Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romanai iš principo buvo „transnacionaliniai“: autorė, rašydama tuometinės Europos išsilavinusios publikos *lingua franca*, literatūriniame diskurse tęsė kovą dėl Lenkijos ir Lietuvos Respublikos buvimo Europoje – jos istorinėje vaizduotėje ir atmintyje. Autorė, skeptiškai vertinusi politines ATR atkūrimo galimybes su Napoleono pagalba ir tiesiogine prasme netapusi „savo šalies Žana d'Ark“, tačiau patyrusi literatūros simbolinio kapitalo galią, dalyvavo istorijoje skleidama žinią apie Lenkijos ir Lietuvos valstybės istorinę šlovę⁵⁰, kovodama su stereotipu, kad lenkai ir lietuviai yra barbarai, nusipelnę būti pašalinti iš Europos žemėlapiu bei jos istorijos. Galima sakyti, kad pajutusi tarptautinės skaitytojų publikos potraukį istoriniam romanui Scotto prozos populiarumo apogėjuje, pasinaudojo juo „minkštosios politikos“ tikslu – beje, jos pirmieji du istoriniai romanai, jei tikėsime autorės atsiminimais, buvo ir Rusijos imperatorienės bibliotekoje⁵¹. Tad literatūrinė kūryba Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė veikė tarsi kultūros ambasadorė, žinių apie Lenkiją su Lietuva skleidėja⁵² – panašiai kaip šiuolaikiniai lietuvių kilmės rašytojai užsienyje, pavyzdžiui, Rūta Šepetytė, ar diplomatai, rašantys istorinius romanus, kaip Valentina Zeitler, paskatinti judėjimo tarp skirtingų kraštų ir kultūrų. Tiesa, tokie kūrybos tikslai romano estetikai nebūtinai išėina į gera: istorijos reprezentacija čia yra pernelyg epiškai monumentalė, idealizuotu praeities paveikslu siekianti išryškinti Lenkijos ir Lietuvos valstybės, kaip istorijos aukos, nepelnytą, neteisingą likimą.

---

romanas esą pagrindžia teisingai lenkams skiriamą „šiaurės prancūzų“ vardą („Wiadomości literackie“, *Monitor Warszawski*, 1824, Nr. 23, p. 5).

49 *Le Nain politique: Roman historique*, par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, née Ctesse de Tisenhaus, Paris: C. Gosselin, 1826, t. 1, p. iii.

50 H. Stankowskos požiūriu, autorės kūryboje galima matyti „Jogailaičių Lenkijos idealizaciją“ (*op. cit.*, p. 77).

51 Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos*, p. 142.

52 Halina Stankowska, *op. cit.*, p. 18.

Istorijos idealizacija Tyzenhauzaitės de Šuazel–Gufjė romanuose yra paremta aristokratijos luomo etoso restauravimu. Galimas dalykas, kad toks literatūrinis sprendimas atliepė konservatyvių visuomenės nuostatų sustiprėjimą monarchijos restauracijos Prancūzijoje metu po Vienos kongreso ir išreiškė tam tikrą pačios autorės, priklausančios aristokratijai, vertybinių nuostatų dvilypumą. Debiutiniame romane *Lenkas santo Dominge* iš rusoistinės „natūralios prigimties“ idėjos pozicijų kritiškai žvelgusi į „visuomenės“ (sutampančios su aukštuomene) socialinį spaudimą individui, vis dėlto nematė galimybės radikaliai tuos suvaržymus atmesti drauge atsisakant elito socialinio išskirtinumo. Tad romanuose gręžėsi į praeitį, į istorinės raidos neiškreiptą aristokratinį etosą, kuris traktuojamas kaip universali europietiškosios civilizacijos forma. Šis civilizuotumo idealas iškyla kaip aristokratijai būdingo didžiulio socialinio žmogaus suvaržymo ir kontrolės slėgio sukuriama aukščiausios prabos moralinė ir estetizuota materialinė tikrovė visuomenės viršūnėje, kurioje žmogaus elgesio maniera tampa savarankišku tikslu, savotišku civilizacinės kokybės ženklu, idealaus žmoniškumo reprezentacija, neatsiejama nuo socialinio išskirtinumo palaikymo. Pagal šią logiką, paremtą Norberto Elasio tyrinėta specifine aristokratinė elgsena ir racionalumu⁵³, tarptautinių valstybės ar tautos prestižą lemia jos visuomenės gebėjimas sukurti socialinę terpę, kurioje kova dėl galios ir prestižo būtų vykdoma su aukščiausia elegancija ir savidisciplina. Aristokratinio Europos civilizacijos lygmens esatis Lenkijos ir Lietuvos valstybės praeityje turėjo paneigti minėtą šių tautų barbarybės mitą ir tarptautinėje arenoje simboliškai patvirtinti civilizacines jų perspektyvas naujoje epochoje. Dėl to autorė istorines asmenybes – Lietuvos didžiuosius kunigaikščius ir Lenkijos karalius, didikus – vaizduoja kaip rafinuočiausios riterinės ir aristokratinės kultūros žmones. Tad aristokratinio etoso, kaip universalaus Europos civilizacijos idealo, rekonstrukcija autorės istoriniuose romanuose implikuoja tokį žinojimo apie praeitį modusą, kuris yra grindžiamas reiškinių tęstinumu, nekintamumu ir minėtam Scotto žanriniam atradimui – veikėjo charakteristikos ir istorinės epochos ryšiui – neteikia ypatingos reikšmės.

Tyzenhauzaitės de Šuazel–Gufjė kultūrinės diplomatijos strategija, veikianti kaip istorijos perrašymas iš civilizuotumo idealo pozicijų, jos istorinius romanus leidžia matyti kaip tam tikrą chronologiškai vienalaikę alternatyvą Scotto žanriniam modeliui. Pastarajame praeities reprezentacija remiasi istorijos kaip kaitos,

53 Norbert Elias, *Rūmų dvaro visuomenė: Karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos sociologijos tyrimai*, iš vokiečių k. vertė Zenonas Norkus, Vilnius: Aidai, 2004, p. 102–109.

asmens ir pasaulio tapsmo suvokimu, o Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romanai veikiau paremti istorijos kaip tęstinumo *nepaisant kaitos* samprata⁵⁴. Apskritai ši istorijos reprezentacija iš senojo režimo aukštuomenės etoso perspektyvos reikalauja atskiro nuodugnaus tyrimo, turint mintyje Eliaso perspėjimą, kad tokios visuomenės gyvenimo formos ir išgyvenimų galimybės „daugumai tautinių-valsybinių, industrinių visuomenių žmonių yra tiek pat mažai tiesiogiai prieinamos, kaip ir paprastesnių visuomenių, kurias tyrinėja etnologai“⁵⁵. Išties, vien kalbiniu požiūriu Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romanai atrodo egzotiškai manieringi ir netgi stilistiškai anachronistiniai; jiems būdingas aristokratinis sociolektas yra pirmasis aukštas slenkstis, kuris skiria autorės tekstus nuo šiandieninio (lietuvių) skaitytojo. Kai kurie Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romanų herojų dialogai ir charakteristikos yra ne mažiau nesuprantami be atskiro pasirengimo ir jų kultūrinės-socialinės motyvacijos tyrimo nei liaudies kūrybos tekstai.

Moteriškoji perspektyva: saviprojekcijos reikšmės

Istorinio romano kaip kultūrinės diplomatijos aristokratinė strategija neišsemia Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrybos reikšmės. Nors pažintiniai tikslai jos romanuose, kaip minėta, išlaiko istoriografijos autoritetą, tačiau individualų santykį su praeitimi, jos ryšį su rašančiąja ir jos gyvenamuoju laiku rodo autorės dėmesys moterims herojėms. Romanuose išreikšta moteriškoji perspektyva turi ir autobiografinės identifikacijos – autorinės saviprojekcijos – pėdsakų, kurie laikytini pagrindine praeities sudabartinimo strategija. Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, masinės istorinės patirties epochoje susitikusi su Rusijos ir Prancūzijos imperatoriais ir netgi – Aleksandro I atveju – užmezgusi ilgesnę pažintį, savo istoriniams romanams rinkosi ne tik politiška, kultūriškai reikšmingus istorijos momentus, bet ir tuos, kuriuose į istorijos areną išėina moterys, tokios kaip Barbora Radvilaitė ar karalienė Jadvyga. Žinoma, gali klaidinti šiandien jau ne-grižtamai anachronistiniais atrodantys angeliški jų paveikslai, tačiau jie išreiškia

54 Šis praeities pažinimo modusas būdingas ne vienam W. Scotto pirmtakui (-ei) ar amžininkui (-ei), kurie, istorinio romano žanrą sutapatinus su skotiškuoju variantu, žanro istorijoje tapo nepastebimi; plg. Fiona Price, „Resisting ‚the spirit of innovation‘: The Other Historical Novel and Jane Porter“, in: *The Modern Language Review*, 2006, t. 101, nr. 3, p. 638–640.

55 *Ibid.*, p. 111.

tam tikrą naują sąmoningumo elementą, pasirodžiusį jau debiutiniame romane – jausmo vertę. Tik romane *Lenkas Santo Dominge* ši jausmo vertė buvo siejama su rusoistine „natūralią prigimtį“ reprezentuojančia egzotiška veikėja, o leisdamasi tolyn į praeitį autorė šią vertę atskleidžia drauge su aristokratijos etoso rekonstrukcija. Jausmai, išstobulinti kartu su aukštuomenės vertybėmis – grožiu ir dorybe, kuri aristokratinio etoso atveju neatsiejama nuo per šimtmečius kultivuoto ir antrąją prigimtį tapusio afektų valdymo ir savidisciplinos meno, traktuojami kaip savarankiška istoriją veikianti jėga, civilizacijos įrankis. Romanas *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga* pradedamas sakiniu: „Tauriam meilės poveikiui, grožio viešpatavimui, o ypač galingam dorybės žavesiui Lietuva skolinga savo atvertimą [į krikščionybę]“⁵⁶. Romane *Barbora Radvilaitė* dėmesys taip pat sutelkiamas į Barbaros ir Žygimanto Augusto meilės ryšį, kuris, susietas su jų aristokratinėmis individualybėmis, išskyla kaip kuriamoji istorijos jėga.

Jausmo vertė autorės istoriniuose romanuose atskleidžia kitą problematikos planą greta istorijos populiarinimo tikslo: svarstomą asmens emancipacijos poreikį ir galimybes aristokratijos kultūros rėmuose – tam tikrą aristokratinio individualizmo versiją. Minėtuose romanuose herojų patiriami jausmai suteikia jų veikimui individualaus savarankiškumo, gebėjimo atlikti reikšmingus, „istorinius“ sprendimus. Politinio veikimo ir sprendimų psychologizavimo, privačiosios ir viešosios sferų ryšio refleksijos požiūriu autorės romanai esmingai papildo aristokratiškąjį Lietuvos moterų literatūros etapą. Pavyzdžiui, Ona Radvilaitė–Mostovskienė romano *Astolda* pratarinėje rašė, jog fiktyvų jausmų istorijos siužetą ji sau leidžia kurti istorinio pasakojimo rėmuose dėl to, kad jos herojų jausmai neturi jokio poveikio jų veiksmams⁵⁷. Tyzenhauzaitės de Šuazel–Gufjė romanuose šis poveikis išskyla į dėmesio centrą, jausmai tampa veiksmų motyvacijos šaltiniu. Kaip yra aptarusi istorikė Halina Beresnevičiūtė–Nosálová, viešosios ir privačiosios sferų skirtis ir jų sąveikos įsisąmoninimas buvo XIX a. I p. Europos ir Lietuvos elito politinės sąmonės transformacijos viena iš realiųjų, išreiškianti „intymiosios poli-

56 *Vladislas Jagellon et Hedwige ou, la Réunion de la Lithuanie à la Pologne: Nouvelle historique (1382)*, par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, Paris: C. Gosselin, 1824, t. 1, p. 1. Minėta romano recenzija rodo, kad ši nuostata skaitytojams buvo visiškai įtikinama: „Meilė užbaigė reikalą“, – taip įvertinama romane vaizduojama dviejų valstybių unijos situacija („Wiadomości literackie“, *Monitor Warszawski*, 1824, Nr. 23, p. 5).

57 „...mano herojų meilės nuotykiškai neturi jokio ryšio su jų istoriniais žygiais“; Ona Radvilaitė–Mostovskienė, „Astolda, kunigaikštė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba Pragaištinga aistros baigtis“, p. 675.

tikos“ (viešo veikimo, kuriame dalyvauja asmeniniai emociniai ryšiai) tendenciją, būdingą aristokratijai⁵⁸. Tad Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė proza atskleidžia šį sąmoningumo istorijos aspektą iš moteriškosios perspektyvos.

Aristokratinio individualizmo problematika išliko autorės kūrybiniame akiratyje ir vėliau, kai po intensyvaus kūrybinio dešimtmečio, kurį užbaigė *Istorinių atsiminimų* publikacija 1829 m., Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė literatūrinėje biografijoje stoji dešimtmetis „tylos“. Vėlyvieji autorės istoriniai tekstai – romanas *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje* (*Halina Oginska, ou les Suédois en Pologne*, 1839; toliau – *Halina Oginskytė*), dar po ilgesnės pertraukos publikuota apysaka *Grafaitė Gertrūda Komorovskytė, grafienė Feliksienė Potockienė* (*Gertrude des Comtes Komorowski Comtesse Félix Potocka*, 1875) – yra paremti XVII–XVIII a. Lenkijos bei Lietuvos istorija ir rodo tam tikrą posūkį istorinės medžiagos traktuotės prasme. Autorės dėmesys krypsta ne tik į valdovų, bet visų pirma į žemesnio rango visuomenės elito narių, jų šeimų istorijas, kurios plėtojasi asmeninių ryšių ir politinių įvykių sampynose. Kinta ir istorinio rašymo motyvacija: ją iš dalies palaiko istorijos populiarinimo poreikis, tačiau papildomai stiprina asmeniškės susidomėjimas savo šeimos, gyvenamų vietų praeimi⁵⁹. Romane *Halina Oginskytė* vaizduojami įvykiai žiedine kompozicija sutelkti Platelių dvare, kuris, kaip pažymėta baigiamojoje „Autorės pastaboje“, buvo vėliau padovanotas prancūzų emigrantui „grafui Šuazeliui-Gufjė ir jo šeimai“⁶⁰. Taigi autorė pasirinko vaizduoti savo vyro dvaro, kuris tapo jos namais Lietuvoje, praeitį, o į siužetą įtraukė vieną pagrindinių veikėjų – Teodoriką Tyzenhauzą, tokiu būdu sekdamą ir savo tėvų giminės genealogiją. Paskutinis autorės istorinis kūrinys *Grafaitė Gertrūda Komorovskytė, grafienė Feliksienė Potockienė* su paantrašte „istorijos įvykiai“ parašytas sekant Juozapo Ignacijaus Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887) „istorinį apsakymą“ „Bielsko seniūnienė“

58 Halina Beresnevičiūtė-Nosálová, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 166–182.

59 Išlikusį istorijos populiarinimo siekį drauge su istoriografijos autoritetu rodo romano *Halina Oginskytė* įvadinis skyrius „Istorinė apžvalga“. Šiame romane fikcijai tenka kur kas didesnis meninis svoris, tačiau jo žanriniai bruožai – fikcijos santykis su istorinėmis realijomis, kuriančiomis „istorinės tikimybės“ plotmę, kaip ir ryškesni skotiškojo žanrinio modelio elementai drauge su signalizuojama distancija jų atžvilgiu, galimas realizmo prozos poveikis – reikalauja atskiro aptarimo.

60 Sofija Tyzenhauzaitė, *Halina Oginskytė, arba švedai Lenkijoje*, iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranuskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2006, p. 188.

(„Starościna Belzka“, 1858), skirtą vienai skandalingiausių XVIII a. ATR Ukrainos magnatų istorijų su slapta santuoka-mezaljansu, „netinkamos“ žmonos pagrobimu, tikslingu ar atsitiktiniu nužudymu. Būdinga, jog autorė pabaigoje įtraukė „Priedą“, kuriame trumpai nušvietė šios istorijos herojaus Stanislovo Felikso Potockio (Stanisław Szczęśny (Feliks) Potocki, 1751–1805 – jis, beje, buvo autorės vyro pirmosios žmonos Viktorijos Potockytės tėvas) tolesnę šeimos istoriją, pajvairindama ją „aristokratiškais“ anekdotais, pažymėdama ir jo sūnaus epizodinį ryšį su Šuazel-Gufjė giminaite⁶¹. Tad abu kūriniai sieja autorės biografinius kontekstus, o drauge – asmeniškai svarbi negalimos meilės tema, atskleidžiama jausmo bei įvairių „pareigų“, visuomenės normų kolizijomis. Taigi šiame kūrybos etape sustiprėjusi individuali perspektyva sugrąžino autorę prie debiutiniame kūrinyje apčiuoptų senojo režimo visuomenės kritikos aspektų. Matyti, kad tais atvejais, kai romanui pasirenkama „šlovinga“ istorijos medžiaga (*Barbora Radvilaitė, Vladislovas Jogaila ir Jadvyga*) kultūrinės diplomatijos tikslais, ji skatina pozityviai vaizduoti paveldėtą asmens ir visuomenės (luomo) santykių modelį – rekonstruoti vertingus aristokratinio etoso elementus, kurti idealizuotą aristokratinio individualizmo versiją. Tačiau tada, kai vaizduojami trauminiai (*Lenkas Santo Dominge*) ar kriziniai (*Halina Oginskytė*) istorijos momentai, jie provokuoja ar padeda išreikšti skepsį ir paveldėtos sociokultūrinės tapatybės, ir jos raidos perspektyvų požiūriu.

Romanas *Halina Oginskytė* įdomus tuo, kad pagrindinės veikėjos ir Teodoriko Tyzenhauzo meilės istorija plėtojasi politinio lojalumo dilemų kontekste, ir tai gali būti vertinama kaip rašančiosios asmeninės patirties, išsakytos atsiminimuose, dar viena literatūrinė projekcija. Galima netgi svarstyti, kiek šis romanas, sukurtas po 1830–1831 m. Lenkijos ir Lietuvos sukilimo katastrofos ir Didžiosios emigracijos įvykių, buvo autorės *pasiteisinimo* kūrinys dėl savo asmeninių simpatijų ir lojalumo Rusijos imperijai. Gyvenusi Paryžiuje, kurį užplūdo emigrantai iš Lenkijos ir Lietuvos, autorė turėjo tiesiogiai susidurti su šia istorine tikrove.

Kitaip nei debiutiniame romane, kur senieji aristokratijos lojalumai ir naujos tautinės ištikimybės bei interesai skeptiškai nušviesti iš kontrastingos išorinės (egzotiškos veikėjos) perspektyvos, šįkart lojalumų dilemos perkeliamos į patį intymų ryšių centrą. Jos mezgasi bendraujant veikėjams, kurie priklauso prie-

61 *Gertrude des Comtes Komorowski Comtesse Félix Potocka*, faits historiques recueillis et publiés Par Madame la Comtesse de Choiseul-Gouffier, née Comtesse de Tisenhaus, Nice: S. C. Cauvin et Ce, 1875, p. 65–70.

šiškoms politinėms–tautinėms stovykloms – prisiminus cituotą Mickevičiaus *Vėlinių* vertimo epizodą, romano herojai išties vienas kitą sutinka „po priešo vėliava“. Tyzenhauzas, kildinamas iš kalavijuočių ordino riterių, turintis giminių Lietuvoje, o pagal politinį pasirinkimą tapęs švedu, t. y. Karolio XII kariuomenės pulkininku, pajunta, kaip jo „politinės pažiūros“ susvyruoja, kai jis imasi svarstyti savo paties „planus ir viltis“, susijusius su moterimi prieš (Lietuvos) pusėje⁶². Iškalbinga Halinos ir jos kompanionės pokalbio, kuriame jos aptaria galimą karinį susidūrimą tarp Respublikos ir Švedijos, pabaiga:

- Halina, leiskite ir man paklausti: lenkė jūs ar švedė ir kam prijauciate? [...]
- Nelįskite į mano širdį, – atsiliepė [Halina], – ji nieko jums nepasakys. Pati negaliu suvokti, ko noriu, nes manyje vyksta baisi kova tarp jausmų ir pareigos.⁶³

Ši „baisi kova“ romane vaizduojama pereinant į melodraminį stilių, ryškiant kontrastą tarp veikėjos jausmų tyrumo ir absurdiškai tragiško likimo. Tokia siužeto konstrukcija atskleidžia ir minėtą asmens emancipaciją „intymiosios politikos“ linkme: privačių santykių ir politinių viešų nuostatų persipynimą, jų nevienaprasmius ryšius, moderniam tautiškumui būdingų *savo–svetimo* skirčių sąlygiškumą, drauge rodo skepsį dėl aristokratinio individualizmo versijos – atsparios kaitai – likimo modernybės epochoje. Socialiniai rėmai, išugdę jei ne vidujybės gelme, tai elgsenos, jausmo, mąstysenos rafinuotumu, subtilumu pasižyminčius žmones, juos – tiesiogiai ar ne – ir sunaikina.

Moteriškoji perspektyva ir emocinės patirties problematika autorės romanuose yra ta reikšmių plotmė, kurioje labiausiai išryškėja požiūris į istoriją kaip pasaulio kaitą. Statiški, nekintančios charakteristikos herojai yra aristokratinės sąmoningumo formos modernybės epochoje išraiška. Jų traktuotė istoriniuose siužetuose pasižymi vertybine ambivalencija: aristokratinio etoso restauracija ir vienlaike kritika. Galima sakyti, kad Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūryboje išreikštas Elasio aptartas aristokratijos „pamatinis konfliktas“ modernybės epochoje:

Tai konfliktas, kai pasireiškia fundamentalus tam tikros socialinės formacijos žmonių jausmų ambivalentiškumas. Su pozityviais jausmais – pasididžiavimu dėl savo

62 *Ibid.*, p.39.

63 *Ibid.*, p. 155.

socialinio pranašumo, pavyzdžiui, didesne savikontrole, geresnėmis manieromis, geresne kilme ir išsilavinimu, susijungia negatyvūs jausmai, kuriuos kelia egzistuojanti visuomeninė santvarka, ypač valdžios suvaržymai, emociškai tapatinami su tam tikrais aukšto rango asmenimis arba grupėmis. [...] Tai konfliktas žmonių, negalinčių panaikinti tų suvaržymų, dėl kurių jie kenčia – viešpatavimo, civilizacijos ar abiejų suvaržymų, – nesugriaudami savo aukštos socialinės padėties pagrindų ir jų simbolių; nesunaikindami to, kas jų gyvenimui suteikia prasmę ir vertę jų pačių akimis.⁶⁴

Šio „pamatinio konflikto“ literatūrinė raiška sudaro Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istorinės prozos kultūrinę vertę. Autorės kūryba ypač įdomi dėl distancijos ir paveldėtų bei naujų gyvenimo formų atžvilgiu. Kaip rodo rašytojos biografinės nuotrupos ir literatūriniai pėdsakai, toks aristokratės skepsis palaikė jos pačios religinę sąmonę⁶⁵, tačiau iš panašios senojo visuomenės elito žmonių jausenos bei kultūrinių resursų formavosi ir modernių vizionierių, visuomenės kritikų pozicijos, ir literatūrinės estetikos meniniai atradimai⁶⁶. O lietuvių literatūroje, būtent Henriko Radausko, Alfonso Nykos-Niliūno poezijoje senojo režimo meno – prancūzų, italų baroko, rokoko – recepcija neatsitiktinai pasitelkta formuoti estetinę distanciją su užtekstine tikrove, drauge kompensuojant lietuvių kultūroje trūkstamą aristokratizmo dėmenį.

Apibendrinimas

Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istoriniai romanai – savitas ir nepakankamai ištirtas reiškinytis Lietuvos literatūros istorijoje moteriškojo rašymo, Abiejų Tautų Respublikos aristokratinės kultūros literatūrinės raiškos, istorinio

64 Norbert Elias, *op.cit.*, p. 215–216.

65 Be minėtos religinės kultūros vertės debiutiniame romane tai rodytų paskutinytis Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė sukurtas religinės literatūros žanro (maldų) tekstas *Litanijos*; apie autorės religinę sąmonę užuominų savo atsiminimuose (Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2005, p. 302, 307) yra palikusi ir jos dukterėčia, rašytoja Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (Gabriela z Güntherów Puzynina, 1815–1869).

66 Plg. N. Eliaso paminėtą prancūzų realizmo prozos aristokratinę kultūrinę genealogiją, jungiančią Honoré de Balzaco, Gustavė'o Flaubert'o, Guy de Maupassanto ir Marcelio Prousto kūrybą (*ibid.*, p. 293).

romano žanro raidos požiūriais. Viešajame diskurse pasklidęs prietaras dėl autorės „pirmumo“ Lietuvos moterų literatūros tradicijoje palaikomas numanomos, bet neartikuliuotos jos kūrybos reikšmės. Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė yra ne pirmoji iš istorinės Lietuvos kilusi rašytoja ir net ne pirmoji istorinio romano autorė Lietuvoje ir Lenkijoje, tačiau neabejotinai išsiskiria šio žanro kūrybos produktyvumu.

Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė rašymo pradžia aristokratinėje mėgėjiškų dvaro menų aplinkoje yra veikiau bendras to meto moterų literatūros dėsnin-gumas, tačiau šiuo atveju reikšmingi keli autorės paliudyti žanro pasirinkimo motyvai. Tai reakcija į masinę istorinę patirtį, susijusią su Lenkijos ir Lietuvos politine situacija XIX a. pradžioje, istorijos dalyvės savivokos projektavimas į istorinį pasakojimą, kuris tampa lyties, socialinės, tautinės tapatybės refleksijos būdu. Paliudytas skaitytojų polinkis kūrinio istorinį pasakojimą sieti su rašančiosios tapatybe ir ideologinėmis nuostatomis galėjo skatinti autorę pasinaudoti literatūros simbolinio kapitalo galia.

Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istorinių romanų komunikacinė strategija pasižymi visų pirma kultūrinės diplomatijos siekiu – tarptautiniame literatūros lauke populiarinti Lenkijos ir Lietuvos istoriją. Drauge jos romanuose išreikšta moteriškoji perspektyva perteikia ambivalentišką socialinės ir tautinės tapatybės vertinimą. „Reprezentaciniuose“ Lenkijos ir Lietuvos istorijos populiarinimo romanuose autorė rekonstruoja aristokratinį etosą kaip aukščiausią Europos civilizacijos lygmenį, kuris pagrindžia Lenkijos ir Lietuvos priklausymą jos arealui ir teisę į buvimą jei ne politinėje Europos arenoje, tai jos istorinėje-kultūrinėje atmintyje. Šių romanų pagrindiniai veikėjai išreiškia idealizuotą aristokratinio individualizmo versiją – su ja siejama išliekamoji praeities kultūros vertė, nepavaldi pasaulio kaitai. Tuose romanuose, kuriuose pažintinis istorijos populiarinimo tikslas nėra pagrindinis, autorė išreiškia skepsį ir dėl paveldėto aristokratinio etoso ankštų socialinių rėmų, ir dėl modernios tautinės tapatybės nuostatų. Sąmoningumo raidos požiūriu jos romanai išreiškia socialinės (aristokratinės) tapatybės pamatinį konfliktą modernybės epochoje – paveldėtos tapatybės vertės ir ribų suvokimą drauge su negalimybe tą tapatybę paneigti. Šis konfliktas ypač raiškiai atsiskleidžia sekant moteriškosios problematikos liniją jos prozoje: moterys veikėjos išreiškia aristokratinio individualizmo versiją, kuri pasitelkiama ir pozityviai socialinės tapatybės traktuotei (karalienė Jadvyga), ir jos kritikai ar pesimistiniam jos perspektyvų vertinimui (Halina Oginskytė). Autorės

romanuose išreikšta distancija ir paveldėtų, ir naujų gyvenimo formų atžvilgiu išskyla kaip aristokratinio mentaliteto bruožas, senojo režimo žmonių jausenos modernybės epochoje pėdsakas.

Estetiniu požiūriu autorės romanai, sukurti daugiausia Walterio Scotto literatūrinės šlovės metu, su šio autoriaus suformuotu žanriniu modeliu nesutampa, tačiau juose išreikštas santykis su praeitimi nėra vien dekoratyvus. Nuo „skotiškojo“ romano modelio Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė romanus skiria fundamentalus istorinio žinojimo skirtumas (tačiau tai yra istorinis žinojimas). Jos romanuose istorija – tai, kas esminga vyksta laikiškame žmogaus pasaulyje, – suvokiama ne tiek kaip pasaulio kaita, tapsmas, o kaip tvermė nepaisant kaitos. Jos sukurtuose istorinio pasakojimo siužetuose veikėjai nesikeičia – išlieka statiški arba, negalėdami įveikti susiklosčiusių aplinkybių ir priešišių jėgų, žūsta. Tokia istorijos samprata lemia ir medžiagos pasirinkimą – apsiribojimą monarchų ir aukštuomenės sfera, polinkį pagrindiniais romano veikėjais pasirinkti iškilias istorines asmenybes, o ne fiktyvius herojus, neteikti didelės reikšmės veikėjų charakteristikos ir jų gyvenamos istorinės epochos ryšio vaizduosenai.

Tolesnis Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė kūrybos tyrimas galėtų kreipti į galimų literatūrinių ryšių tinklo, kuriame pasirodė šie romanai, rekonstrukciją, nuodugnesnį autorės kūrybos lokalizavimą moterų literatūros kontekste.

Gauta 2020 09 01

Priimta 2020 10 16

History in the Scope of a Female Aristocrat: Historical Novels by Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier

Summary

The article discusses the works of Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier (1790–1878), a writer from historical Lithuania, which mostly consist of the historical novels. The novels, written in French and published in Paris, are based on the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The article analyzes the specifics of the historic genre: individual motives for choosing it, communication strategy, specifics of history representation, and reflection on gender, social and national identity. The author's memoirs are useful for the genesis of historical writing in the aristocratic environment of dilettante arts, influenced by the 19th-century mass experience of history and the tendency to project it into a historical narrative. The author of the article concludes that the strategy of cultural diplomacy characteristic of Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier's novels—the goal of popularizing Polish and Lithuanian history in the international arena in order to anchor the historical and cultural memory of a country deleted from the European map—is not the only one defining her historical fiction. In terms of identity reflection, her novels, which first of all stand out for their feminine perspective, reveal a “fundamental conflict” of aristocracy in the modern era, discussed by Norbert Elias, i.e. an ambivalent reconstruction and critique of the aristocratic ethos. From an aesthetic point of view, primarily because of the nature of historical knowledge, Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier's novels come forth as an alternative to the genre model of Walter Scott's historical novel, which was popular in Europe at the time. Such an understanding of history allows the author to convey a distance based on values in relation to inherited and new forms of life emerging in modernity.

Keywords: historical novel, literary self-projection, aristocratic ethos, identity, modernity.

**Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė
(Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878)
kūrinių sąrašas:**

1. [Sophie de Choiseul-Gouffier], *Le Polonois à St. Domingue ou, la Jeune créole*, Varsovie: Zawadzki et Węcki, 1818.

Vertimai: [Sophie de Choiseul-Gouffier] *Polak w St. Domingo, czyli Młoda Mulatka*; tł. z fr. [Joanny Widulińskiej], Warszawa: Nakładem Zawadzkiego i Węckiego, 1819.

[Sophie de Choiseul-Gouffier] *Der Pole auf St. Domingo oder die junge Creolin*, übersetzt von Theophil Landmesser Pfarrer, Bromberg: Louis Levit, 1858, t. 1–2.

Sofija Tyzenhauzaitė, „Lenkas Santo Dominge, arba Jaunoji kreolė“, iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, in: *Žemaičių žemė*, 2014, Nr. 3, p. 65–67, 72; Nr. 4, p. 61–68; 2015, Nr. 2, p. 64–69; Nr. 4, p. 69–72; 2016, Nr. 1, p. 54–61; Nr. 2, p. 55–59.

2. Ctesse de Choiseul-Gouffier, *Barbe Radziwil: Roman historique*, Paris: Le Normant, 1820, t. 1–2.

Vertimai: [Sophie de Choiseul-Gouffier] *Barbara Radziwiłłówna: romans historyczny*, Wrocław: u W. B. Korna, 1821.

Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, „Barbora Radvilaitė“ (fragmentas; iš prancūzų k. vertė Vilius Litvinavičius), in: *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831: Šviėčiamasis klasicizmas, preromantizmas*, red. Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, t. 1, p. 696–712.

3. *Vladislas Jagellon et Hedwige ou, la Réunion de la Lithuanie à la Pologne: Nouvelle historique (1382)*, par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, Paris: C. Gosselin, 1824, t. 1–2.

Vertimas: *Władysław Jagiello i Jadwiga, czyli Połączenie Litwy z Polską: romans historyczny*, przez Hrabinę de Choiseuil [sic], rodem Polkę, przełożony z francuzkiego przez autorkę *Henryka i Floretty* [Joannę Widulińską], Warszawa: Druk N. Glücksberga, 1824, t. 1–2.

Sekimas: *Liebe und Entsagung: Ein Gemählde höherer Weiblichkeit und düsterer Rache*, nach dem Französischen *Vladislas Jagellon et Hedwige, ou la réunion de la Lithuanie à la Pologne* der Frau Gräfinn von ..., von Dr. Franz Rittler, Wien: Kaulfuss u. Krammer, 1825, Bändchen 1–2.

4. *Le Nain politique: Roman historique*, par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, née Ctesse de Tisenhaus, Paris: C. Gosselin, 1826, t. 1–4.

Vertimas: M. di Choiseul-Gouffier, *Il nano politico: Romanzo storico*, Livorno: Tipografia Vignozzi, 1828–1829, t. 1–4.

5. *Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*, publiés par Mme la Ctesse de Choiseul-Gouffier, née Ctesse de Tisenhaus, Paris: R. Leroux, 1829.

Vertimai: Countess Sophie de Choiseul-Gouffier, *Historical Memoirs of the Emperor Alexander I. and the Court of Russia* [...], translated by Mary B. Patterson, Chicago: A. C. Mc Clurg, 1901; 2 leid.: London: Kegan Paul & Co, 1904.

Шуазель-Гуфье, София, *Исторические мемуары об императоре Александре и его дворе графини Софии Шуазель-Гуфье, урожденной графини Фитценгауз, бывшей фрейлины при российском дворе*, пер. Е. Минович, вступ. ст. А. А. Кизеветтера; Москва: Гос. публич. ист. б-ка России, 2007.

2-as papildytas leidimas: *Réminiscences sur l'empereur Alexandre Ier et sur l'empereur Napoléon*, par Mme la Csse de Choiseul-Gouffier, Paris: E. Dentu, 1862.

Vertimai: *Воспоминания об императоре Александре I и императоре Наполеоне I графини Шуазель-Гуфье*, С.-Петербург: тип. В.И. Грацианского, [1890];

Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną*, iš prancūzų k. vertė Liucija Baranauskaitė ir Virginijus Baranauskas, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004.

6. *Halina Oginska, ou les Suédois en Pologne*, par la Csse de Choiseul-Gouffier, née Csse de Tisenhaus, Paris: C. Gosselin, 1839, e. 1–2.

Vertimas: Sofija Tyzenhauzaitė, *Halina Oginskytė, arba Švedai Lenkijoje*, iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2006.

7. *Gertrude des Comtes Komorowski Comtesse Félix Potocka*, faits historiques recueillis et publiés Par Madame la Comtesse de Choiseul-Gouffier, née Comtesse de Tisenhaus, Nice: S. C. Cauvin et Ce, 1875.

8. *Litanies*, composees par la Csse De Choiseul-Gouffier, née Csse Tyzenhaus, Nice: Imprimerie Anglo-Française, Malvano-Mignon, 1878.